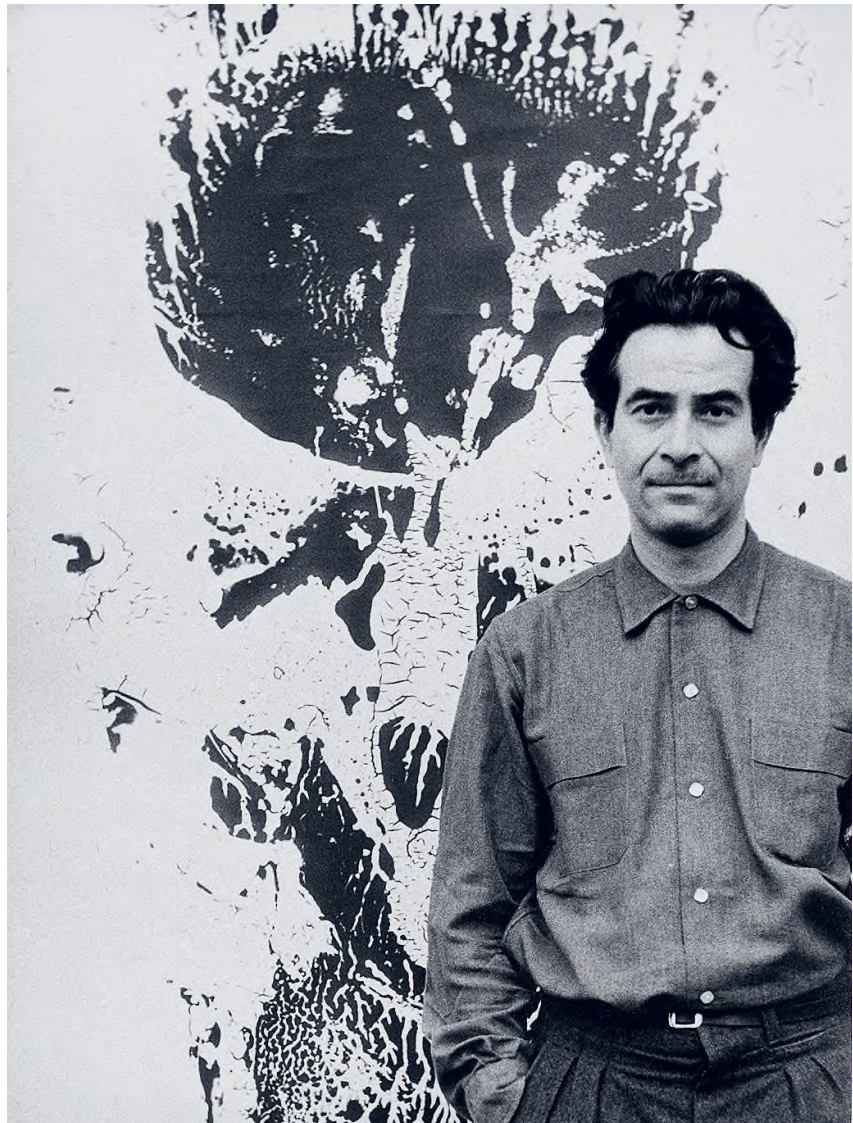

Nézünk, mint a moziban. A Makarius-sztori

Radák Judit

60 év alatt a Föld körül. Az Európai Iskola grafikai a Makarius-Müller-gyűjteményből. Kiscelli Múzeum, Budapest, 2021. november 21-ig

Kiállításra a látogató rendszerint intellektuális és szórakoztató élményért jár, vagyis hogy megnézzé, megismerje az ott kiállított műveket. Természetesen egy jó tárlat esetében a befogadási folyamatot jelentősen segíti, ha a művészettörténész, kurátor koncepciója mentén a művek kontextusa is kellőképpen megismerhető: jobb esetben a kíváncsibb látogatók a katalógus olvasásával otthon még hosszabbra nyújthatják az élményt. A Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár *60 év alatt a Föld körül* című tárlatán mindez úgy valósul meg, mint ha a múzeum mellett egy kalandregényben lennénk vagy mintha moziba is beugrottunk volna. Nem véletlen a kiállítás figyelemfelkeltő címadaptációja. A látogatás után sokak fejében megfogant az ötlet, hogy belekezdjenek egy kalandregény vagy kalandfilm forgatókönyvének megírásába. A vizualitás miatt maradjunk inkább a filmes hasonlatnál: ahogy a Kiscelli-dombon lesétálunk, a művek és azoknak apró részletei minimum négy kontinenst átívelő kalandfilm kockáival keverednek a fejünkben. A kurátor, Árvai Mária által a témához kapcsolt tények és az esetleges hipotézisek a kiállításon (és a katalógusban egyaránt) világosan különválaszthatók. Nézünk a tényeket, amelyekből már rögtön össze is áll a kalandfilm szinopszisa.

Budapest–Zürich–Párizs–Kairó–New York–Budapest

A főszereplő az 1924-ben Kairóban kopt családban született Makarius Sameer, aki kilencévesen édesapja munkája miatt már Berlinben élt. Innen a család 1940-ben a történelmi események miatt Magyarországon keresztül indult vissza Egyiptomba. Ám édesapja váratlanul meghalt, így Budapesten ragadtak, és a kis Makarius itt kezdte el művészeti tanulmányait. Hamarosan a svájci követségre került, és a második világháborút ily módon átvészelve Pán Imrén keresztül csatlakozott a magyar avantgárd szellemiséget továbbvivő csoporthoz, az 1945-ben alakult, leginkább a szürrealizmusban gyökerező Európai Iskolához. 1946-ban örökségi ügyek miatt folytatva útját Egyiptomba, de oda már az ún. *Makarius-mappával* indult, amely az Európai Iskola művészeinek 1945–46-ban készült műveit tartalmazta. A negyven darab grafikai lap és rajz olyan kulturális transzfer alapjának tekinthető, melynek célja egyrészt a nemzetközi bemutatkozási lehetőség megteremtése, illetve a művek eladása volt. 1946 májusában vöröskeresztes teherautón indult el Svájc felé, ahol Kállai Ernő ajánlólevelének köszönhetően Max Bill segítségével már 1946 nyarán megrendezte

az első kiállítást a grafikákból. Itt a kiállított anyag kiegészült a későbbi felesége, Reiner Éva által szállított további művekkel. Rövidnek tervezett, de végül hat évnyi kairói tartózkodás után Makarius Reiner Évával egy időre Párizsba ment, majd 1953-ban Buenos Airesben telepedtek le, ahol Makarius 1954-ben egy kereskedelmi galériában, majd 1957-ben a város egyik modern művészeti múzeumában immár nemzetközi kontextusban mutatta be a dél-amerikai közönségnek a magyar műveket, majd 1968-ban saját galériájában rendezett belőlük kiállítást.

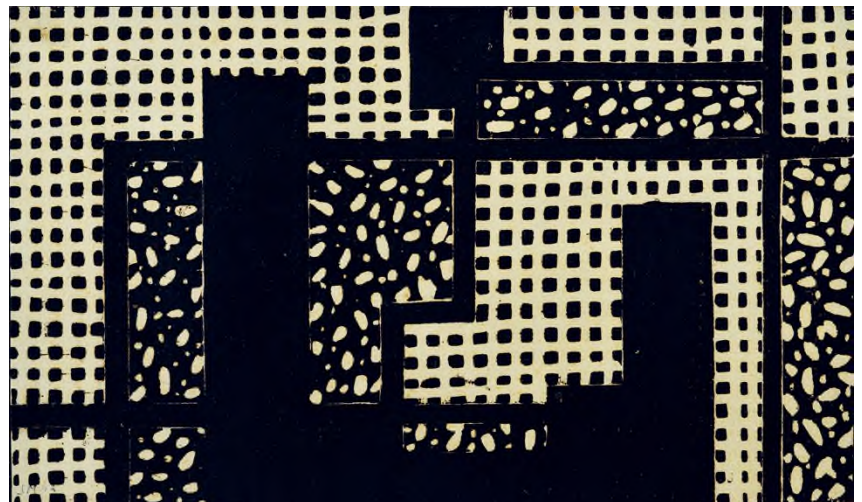
Makarius kurátori, kultúrdiplomáciai tevékenysége mellett kísérleti filmeket, illetve projektogramoknak nevezett képeket és fotókat is készített. Az 1980-as években New Yorkba utazott, ahol az Európai Iskola egyik alapítóján keresztül megismerte Müller Miklós sejtbiológust, aki 1988-ban megvásárolta a mappát, így az a Müller-Keithly-gyűjtemény része lett. Magyarországon 2003-ban, majd 2006-ban mutatták be a mappa anyagát, ami végül a Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtárba került.

A szinopszis után a treatment¹ vagy, ha bátrabbak vagyunk, a forgatókönyv megírásához már hipotézisekre is szükségünk lesz. A kiállítás által felvetett kérdések izgalmas dramaturgiát ígérnek.

Reiner Éva, fotó: Leila Makarius / HUNGART © 2021

Makarius Sameer: *Kompozíció*, línóleummetszet, papír, 150 × 252 mm, BTM Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár, Budapest / HUNGART © 2021

Gyarmathy Tihámér: *Kompozíció*, 1945, ceruza, színes zsírkréta, papír, 290 × 210 mm, BTM Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár, Budapest / HUNGART © 2021

Sok kérdésre a remekül felépített kiállítás és a témát több szempontból is rendkívül alaposan megvizsgáló katalógus tanulmányai részben válaszokat is adnak. A kiállítás koncepciója nagyban segítheti „filmes munkánkat”, hisz a *Makarius-mappa* szempontjából érdekes helyszínek, valamint a főszereplő Makarius kultúrdiplomáciai, illetve művészi tevékenységét mutatja be. A kiállítás mellékszálai és Árvai Mária katalógusban szereplő tanulmánya emellett a mellékszereplők (Makarius felesége, Reiner Éva, és a művésztárs, Marcel Jean) karakterének kibontásában is segít. A teret körbejárva további kérdések cikáznak: miért nem tudott a mappa a nemzetközi szinten betagozódni? Mi is volt az eredeti cél a mappa létrehozásával és külföldi bemutatásával? Miért olyan, amilyen a művészekről válogatott munkák aránya? Sameertől miért csak

egy mű szerepel? Ki válogathatta a műveket? Ezzel kapcsolatban Földi Eszter tanulmányában Kállai Ernő mellett magát Makariust is megnevezi. A művek válogatásának szempontrendszerét illetően érdekes lehet az a kérdés, hogy vajon mi befolyásolhatta azt nagyobb mértékben, az eladási cél vagy még inkább a kulturális kapcsolatszervezés szándéka, ami rendkívül fontos lehetett a művészeknek egy ennyire kiszámíthatatlan történelmi, gazdasági helyzetben. Mind a kiállításból, mind a katalógusból világosan kiderül, hogy a felvetődött kérdésekre a válaszok mennyire alapulnak tényeken, illetve hipotéziseken. A *Makarius-mappa* kontextusának értelmezéséhez segítséget nyújtó, a térben világosan elkülönülő mellékágak között az Oratórium központi részében kiállított művek szemlélése közben figyelmünk a kalandról átterelődik a lényegre.

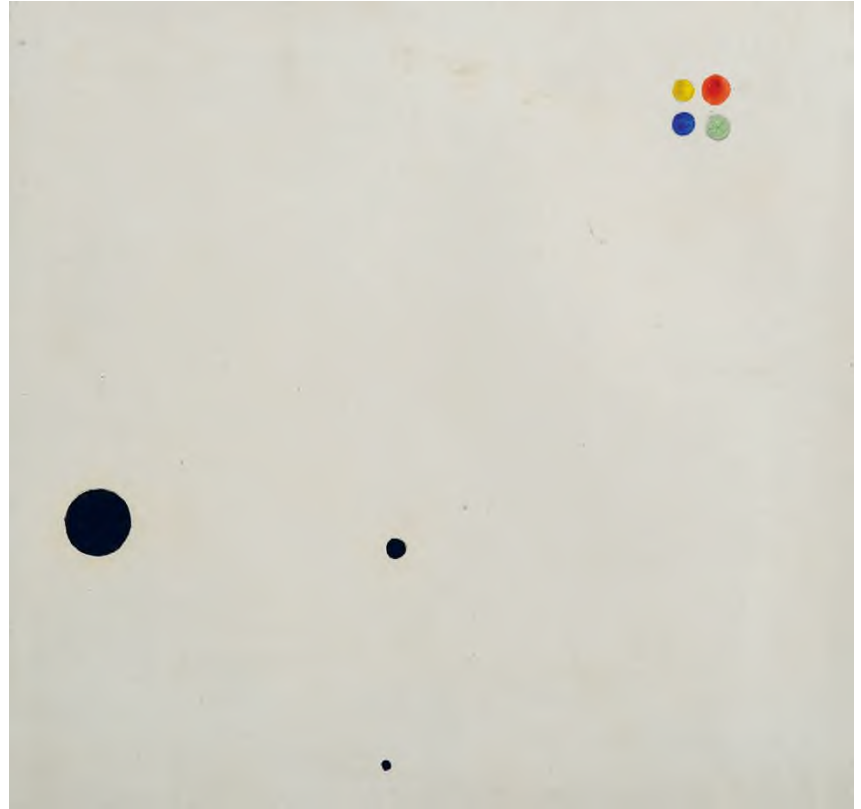
Marosán Gyula: *Cím nélkül*, 1945, rézkarc, papír, 128 × 150 mm, BTM Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár, Budapest / HUNGART © 2021

A kalandon túl: a művek

A treatment megírásához segítséget nyújtó kérdések felsorakoztatása után a moziból ugorjunk kicsit vissza a múzeumba, és nézzük meg a *Makarius-mappa* műveit, amelyeknek bravúros anyagkezelése a legmodernebb technikai eszközökkel sem reprodukálható. Földi Eszter a katalógusban olvasható tanulmányában kiemeli, hogy az Európai Iskola expresszív-szürrealista-konstruktivista szemléletéhez a papíralapú műfajok alapvető jelentőséggel bírtak kis méretük és könnyen terjeszthetőségük miatt.

A lapok szélessége és magassága 10 és 30 cm között váltakozik, a felületet kitöltő vonalak és formák szinte gesztusként hatnak. Elragadó, ahogy a művészek a felület méretének megfelelő, maximális intenzitású gesztust hozták ki magukból. Természetesen a gesztus fogalmáról a szintén a szürrealizmusban gyökerező, a második világháború traumáit feldolgozó absztrakt expresszionista monumentális festmények juthatnak először eszünkbe. A meglepetés épp ebben rejlik: míg Pollockék egész testből, erőteljes dinamikával készítették képeiket, a Kiscelliben látható grafikák és rajzok esetében mindez csuklóból történt. Ennek az alkotómódszernek egyik kiindulópontja az elődnek tekintett Vajda Lajos lehetett, akinek rövid életművében papíralapú munkáin 1937-től végigkövethető a kompozíciót meghatározó dinamika – csomagolópapírra készült, 1940–41-es kompozícióinál a megnövekedett méret velejárója a lendületesebb gesztus.

Alapos megfigyeléssel, ahogyan Vajdánál, úgy a *Makarius-mappa* különböző lapjain is nyomon követhető az átgondolt komponálási mód. Néhol (Lossonczy Tamás, Gadányi Jenő képein) halványan, de felsejlik a kompozíció alapstruktúrája, ebbe illeszkedik a szénnel, tussal, krétával, ceruzával rajzolt dinamikus vonalrendszer. A különböző anyagokban rejlő lehetőségeket kihasználva nagy variabilitással elkészült műveket láthatunk. A művészek egy része, Makarius Sameert is beleértve, egy időre elhatárolódott a figurális kompozícióktól, és

Lossonczy Tamás: *Kompozíció*, 1945–46, akvarell, színes ceruza, papír, 168 × 164 mm, BTM Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár, Budapest / HUNGART © 2021

létrehozta az Elvont Művészek Csoportját, amelynek teoretikus alapját Kállai Ernő bioromantika-elmélete határozta meg. Eszerint az absztrakt formák forrása „a természet rejtett arca”, mely szabad szemmel nem látható. Erre reflektál a kiállításon látható elektronmikroszkópos felvétel, melyet a sejtbiológus Müller Miklósról (a mappa megvásárlójáról!) neveztek el. Az egysejtű felnagyított képén láthatóvá válnak a mappa absztrakt művein is visszaköszönő részletek, textúrák.

A kis méretű grafikák, ha hajlandók vagyunk közel menni és elmerülni a látványban, a mikroszkóp képéhez hasonló világokat rejtenek. Lossonczy Tamás tussal, illetve akvarelllel készítette lírai absztrakt kompozícióit. Érdemes közelebbről szemügyre venni ezeket a szinte minimálisra redukált apró, színes felületeket, amelyeken néhol tussal, néhol színes ceruzával variálja az akvarellpontokat. Különösen érdekes a vöröses-

sárgás biomorf forma alatt felsejlő lágy, transzparens rózsaszín felület. Hasonló alakzatok figyelhetők meg Marosán Gyula rézkarcain. A horizontvonallal jelölt térben keverednek a kontúrral zárt, különböző dinamikájú felületkitöltéssel rendelkező formák és a különálló, szabadon lebegő sugaras vonalstruktúrák, apró vonalörvények. Gadányi Jenő *Absztrakt táj* című művének vonalkázott, pettyezetett, pontozott, örvénylő finom tusgesztusait az alatta lévő visszafogott színű akvarellfelületek teszik líraibbá. Gyarmathy Tihamér ceruzával és színes zsírkrétával készült rajzain nyomon lehet követni az alkotói folyamatot; kiderül, hogy a csuklóból irányított különböző dinamikájú gesztusok számos lehetőséget rejtenek. A zsírkréta és a színes ceruza anyagi minőségének különbségén túl a kompozíció meghatározó eleme az egymást metsző és párhuzamosan futó apró, íves vonalkák karcolata, illetve magának a papírnak

a textúrája. Erőteljes színdinamikájú biomorf formákból építkeznek Rozsda Endre és Zemplényi Magda ceruzarajzai is. Keletkezési idejével és egzakt geometrikus struktúrájával is kicsit különállónak tekinthetjük Makarius Sameer linómetszetét. Míg a mappát tartalmazó grafikák, rajzok (az elődök: Ámos Imre és Vajda Lajos műveit leszámítva) 1945–46-ban készültek, Sameer alkotása 1943-as. A fekete-fehér kompozíción az erőteljes geometrikus formák között egy rácsrendszer, illetve lágyabb, apró íves minták rajzolódnak ki.

A különböző technikával létrehozott lágy és statikus felületek dinamikája határozza meg a figurális műveket is. Korniss Dezső *Illumináció* című monotípiásorozatának lapjain az antropomorf és geometrikus struktúrák erejét a rusztikus hatású, szelídebb alap ellensúlyozza. Anna Margit 1946-os *Fej* kompozíciójának drámáját a grafit, a tus, a tempera és az olaj expresszív összjátéka határozza meg. Az arcon felsejlő fehér alap és a temperával felvitt telített fehér tempera nyersségét az újabb rétegben rákerülő ceruzás sávozás oldja fel. Bán Béla határozott kontúrral és sűrű, erőteljes tusvonalakkal kitöltött felületekkel megrajzolt *Fejének* kompozíciója alól felsejlenek a kék-narancs

Korniss Dezső: *Illumináció*, 1945–46, olaj, monotípiá, papír, 72 × 102 mm, BTM Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár, Budapest / HUNGART © 2021

akvarellal felrakott lazúros gesztusok. Bánhoz hasonlóan Barcsay *Emberpár kertben* című művét is ez a kettősség határozza meg, az akvarellal, színes krétával expresszíven kialakított háttér transzparensszerűen illeszkedik a tussal készült figurális réteghez.

A Vajda-féle rajzmontázsok rendszerét eleveníti fel Szántó Piroska lírai hangulatú, akvarellal színezett tusrajza, ahol a szentendrei motívumokat a rá jellemző növényi elemmel, ebben az esetben egy lágy vonalvezetésű karalábéval szerkeszti egybe.

Enteriőr a BTM Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár 60 év alatt a Föld körül. Az Európai Iskola grafikái a Makarius-Müller-gyűjteményből című kiállításáról, fotó: © Keppel Ákos / HUNGART © 2021

Szántó Piroska: *Kompozíció*, 1946, akvarell, tus, papír, 325 × 260 mm,
BTM Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár, Budapest / HUNGART © 2021

Anna Margit: *Kék fej*, é. n., tempera, papír, 130 × 95 mm,
BTM Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár, Budapest / HUNGART © 2021

Figyelemre méltó Bálint Endre *Bergen-Belsen* című sorozatának technikaválasztása. A második világháború drámájának kifejezésére Bálint a linómetszetet választotta: a fekete alaptól felvillanó pozitív-negatív formáknál szinte nyomon követhetjük a linómetsző kés határozott, nyers metszéseit, így a tragédia szimbólumainak, motívumainak szerepeltetésén és a formai megkomponáltságon túl az expresszív felületkidolgozás is jelentést hordoz.

E rövid képleírásokból is kiderülhet, mennyire fontos döntés volt az anyag megválasztása. A műveket eredetiben szemlélve lépésről lépésre lehet elbontani a különböző gesztusokat. Az alapos megfigyelés során azokra a kérdésekre

kaphatunk választ, hogy az Európai Iskola művészei a korlátozott lehetőségek között a különböző technikákat hogyan és miért variálták gyakran akár egy-egy művön belül is, meglepő változatossággal. Ez különösen szembetűnő, ha az Oratórium után a folyosón sétálva a múzeum saját gyűjteményének Európai Iskolá-s darabjait is végignézzük.

Happy end

A kalandfilmek rendszerint happy enddel végződnek, a hős különböző akadályokat leküzdve eléri célját. Makarius Sameernek ez nem sikerült, a viszontagságos körülmények között bemutatott kiállítások nem hozták meg az Európai

Iskola művészeinek a nemzetközi szakmai sikert. Mindeközben az Európai Iskola tagjai 1948-ban kénytelenek voltak tevékenységüket csoportként befagyasztani Magyarországon. A „Mi lett volna ha...?” kezdetű kérdések egy filmforgatókönyvhöz talán jól jönnek, de a művészettörténet-tudomány szempontjából nincs relevanciájuk. Ám a művek visszakerültek Budapestre, most a Kiscelli Múzeumban láthatók is – nem is létezhet ennél nagyobb happy end a nézők számára.